

# Inzicht in de eigen emoties bij dove kinderen

Een goede emotionele ontwikkeling beïnvloedt ook andere ontwikkelingsgebieden positief, zoals de cognitieve ontwikkeling. Motivatie, aandacht, en geheugen werken beter als een kind lekker in zijn vel zit. Een optimale emotionele ontwikkeling is voor dove kinderen die opgroeien in een horend gezin echter niet zo vanzelfsprekend. In dit onderzoek vergelijken de auteurs 26 dove en 26 horende kinderen (rond 11 jaar oud) ten aanzien van een belangrijk aspect van emotionele competentie: inzicht in de eigen emoties en manieren om met die eigen emoties om te gaan.

CAROLIEN RIEFFE, MAARTJE KOUWENBERG, ILONA SCHEPER, COOTJE SMIT, KARIN WIEFFERINK

## Waarom emoties?

Iedereen is wel eens bang, boos of blij. Kortom, de meeste mensen ervaren emoties, vaak verschillende per dag. De vraag is, wat moeten we er mee? Sommigen denken dat emoties lastig zijn en dat je er zo min mogelijk aandacht aan moet schenken. Vanuit de huidige emotie-theorie kijken we daar echter heel anders tegen aan: emoties zijn de motor achter ons gedrag, ze zetten aan tot handelen! Als je van je negatieve emoties af wilt komen, moet je er iets zinnigs mee doen. Emoties treden op als er persoonlijke belangen in het spel zijn en zijn een signaal dat er iets gedaan moet worden om die belangen te behartigen. Tegelijkertijd maken ze het mogelijk om tot actie over te gaan door het lichaam in paraatheid te brengen. Afhankelijk van verschillende factoren (elementen in de situatie, maar ook de eigen capaciteiten) zal iemand een inschatting maken van de meest adequate reactie, met de meest optimale uitkomst. Dezelfde situatie kan daardoor bij verschillende mensen verschillende emoties of emotionele gedragingen oproepen. Een klassiek voorbeeld hiervan is natuurlijk de “vecht of vlucht” reactie in een bedreigende situatie.

## EMOTIES ZIJN DE MOTOR ACHTER ONS GEDRAG

### Emotie socialisatie

Toegepast op de belevingswereld van kinderen: Is het mogelijk om de confrontatie aan te gaan met een ouder (boosheid) om toch nog iets voor elkaar te krijgen, of is het een hopeloze zaak en zul je je moeten neerleggen bij het feit dat iets leuks niet doorgaat (verdriet)? Heel jonge kinderen reageren nog direct op alles wat ze voelen, en

streven daarbij nog vrij bot het directe eigenbelang na. “Agressief” gedrag komt dan ook op de peuterleeftijd – in de zandbak – veel voor, maar dit neemt snel af met toenemende leeftijd (Alink en collega’s, 2006). Kinderen worden door de sociale omgeving, zoals ouders, leerkrachten en oudere kinderen “gesocialiseerd” en leren op sociaal aangepaste wijze te reageren op hun eerste emotionele impulsen. Via dit proces van socialisatie leren kinderen wanneer welke emotie gepast is, hoe deze te uiten, in welke mate en tegen wie. Oftewel, kinderen leren een balans te vinden tussen het nastreven van de eigen doelen versus tegemoet komen aan de eisen vanuit de sociale omgeving. Vooral tijdens de laatste jaren op de basisschool, zo vanaf het negende jaar, neemt deze ontwikkeling een spurt, omdat de cognitieve ontwikkeling die dan plaats vindt het mogelijk maakt steeds beter na te denken over de eigen emoties (Harris, 1989). Met andere woorden, het vermogen te reflecteren op de eigen emoties en het eigen emotionele gedrag neemt toe.

### Dove kinderen en emotie socialisatie

Voor dove kinderen, die opgroeien in een horend gezin, verloopt het proces van emotie socialisatie minder vanzelfsprekend. Deze kinderen missen immers veel van de gesprekken tussen de overige gezinsleden, gesprekken waarin ze zouden kunnen leren hoe een ruzie op te lossen. Of hoe je aan je vriendin vertelt waarom je je boos voelt, zodat je opkomt voor jezelf, maar niet meteen de vriendschap schaadt. Ook andere kanalen van informatie over dit onderwerp, zoals televisie en boeken zijn niet even makkelijk toegankelijk. Uit meerdere onderzoeken



blijkt ook inderdaad een andere ontwikkeling als het gaat om het begrijpen van andermans emoties bij dove kinderen ten opzichte van hun horende leeftijdsgenootjes (zie bijvoorbeeld onze eerdere artikelen in *Van Horen Zeggen*, 1999 en 2002). In dit onderzoek hebben we gekeken naar het inzicht in de eigen emoties bij 26 dove en 26 horende kinderen (gemiddelde leeftijd 10 jaar en 9 maanden; per groep 16 jongens; performaal IQ > 80). De kinderen zaten ten tijde van het onderzoek op school bij Effatha in Zoetermeer en bij Signis in Amsterdam. De dove kinderen zijn allemaal individueel geïnterviewd door een psychologie student, een 'native speaker' (een horend persoon opgevoed door dove ouders). De horende kinderen werden geïnterviewd door andere studenten psychologie.

### **Inzicht in de eigen emoties**

Inzicht in de eigen emoties is een essentieel onderdeel van de emotionele ontwikkeling. Een onderkenning van de eigen emoties is de eerste stap in het emotionele reflectie proces. Men wordt er zich van bewust dat de situatie een bepaalde lading (belang) heeft en zal de situatie dan ook vanuit die context verder evalueren. Daarmee wordt het mogelijk om bepaalde keuzes te maken, bijvoorbeeld door in een conflictsituatie niet meteen de initiële reactie

botweg te uiten, maar misschien eerst eens af te wachten voordat men reageert. Daarnaast biedt inzicht in de eigen emoties ook de mogelijkheid om op zoek te gaan naar zogenaamde "coping strategieën". Dat zijn strategieën die ten doel hebben de impact van de negatieve situatie te verminderen, door een betere of andere balans te vinden tussen de eigen doelen en de belangen of eisen vanuit de sociale omgeving.

## **DOVE KINDEREN BENOEMEN EMOTIES EVEN VAAK ALS HORENDE**

### **Link emotie - situatie**

We hebben het inzicht in de eigen emoties bij dove kinderen op verschillende manieren bekeken. Ten eerste hebben we gekeken of kinderen in staat waren een link te leggen tussen een emotie ervaring en de situatie die daarvoor verantwoordelijk was. Immers, soms kunnen we een emotie voelen die moeilijk naar een situatie te herleiden is. Een belangrijk onderdeel van inzicht in emoties is de onderkenning dat een emotie gekoppeld is aan een specifieke situatie. Hiertoe hebben we kinderen uit de dove en de horende groep gevraagd of zij wel eens bang, boos, blij en



verdrietig waren; hoe sterk zij dat voelden; en of zij daarbij een situatie konden beschrijven. Ook hebben we gekeken hoe specifiek de situaties waren die kinderen benoemden. Dove kinderen bleken hierbij echter op geen enkel punt af te wijken van de horende controle groep: ze benoemden even vaak emoties, noemden even vaak specifieke situaties, en meldden ook dezelfde intensiteit voor de verschillende emoties: angst het laagst, blijdschap het hoogst.

## OPVALLEND DAT DOVE KINDEREN VAAK NIET BEDENKEN WAT ZIJ Zouden KUNNEN DOEN OM ZICH BETER TE VOELEN

### Meerdere emoties tegelijkertijd

Daarna hebben we gekeken naar de mate waarin de kinderen die deelnamen aan ons onderzoek in staat waren om meerdere emoties in één situatie te onderkennen. Dit zegt ons iets over de kwaliteit van de emotie analyse. De meeste situaties roepen verschillende emoties op. Boosheid gaat bijvoorbeeld niet zelden gepaard met verdriet, maar ze duiden beide op andere elementen uit de situatie. Zo kan een 10-jarige zich boos voelen omdat haar beste vriendinnetje voortaan met een ander meisje naar school wil fietsen, maar ook verdrietig, omdat dit hoogstwaarschijnlijk

iets afdoet aan de vriendschapsrelatie. Het onderkennen van meerdere emoties vergt dus een meer nauwkeurige analyse van de situatie, want dan volstaat niet om te zeggen "ik voel me slecht". Hiertoe hebben we kinderen vier vignetten voorgelezen (ondersteund met tekeningen) en gevraagd of ze zich boos/bang/blij/verdrietig zouden voelen, en indien ja, hoe boos/bang/blij/verdrietig (op een schaal van 1 tot 5). Daarbij waren de vignetten zo ontworpen dat van twee situaties verwacht werd dat ze een positieve en een negatieve emotie op zouden roepen. Van de andere twee situaties werd verwacht dat ze meerdere negatieve emoties op zouden roepen. Van horende kinderen is bekend dat heel jonge kinderen nog roepen dat het onmogelijk is om meerdere emoties tegelijkertijd te voelen ("Ik heb toch maar één hoofd?", Harter, 1989), maar dat rond een jaar of acht het inzicht komt dat je wel verschillende negatieve emoties tegelijkertijd kunt ervaren. Het inzicht dat je zowel een blijde als een negatieve emotie kunt voelen bij dezelfde situatie komt nog weer een paar jaar later (Meerum Terwogt, 1986). Uit ons interview kwam naar voren dat dove kinderen net zo vaak als horende kinderen meerdere emoties in één situatie identificeerden als het ging om een positieve en een negatieve emotie. Echter, de dove kinderen identificeerden minder vaak meerdere negatieve emoties tegelijkertijd. De gemiddelde intensiteit van de geïdentificeerde emoties verschilden weer niet tussen de twee groepen.

### Coping, omgaan met negatieve emoties

Ten slotte hebben we ook gekeken hoe kinderen om zouden gaan met negatieve gebeurtenissen ten aanzien van de eigen emotie regulatie (coping). Kinderen werden in totaal acht vignetten voorgelezen, waarvan vier situaties meer en vier situaties minder controleerbare situaties beschreven, zoals een ander kind die iets stuk maakte (meer controleerbaar), versus ziekte of verhuizing (minder controleerbaar). Zoals verwacht riepen de meer controleerbare situaties vooral boosheid op (een emotie die aanzet om het gedane onrecht goed te maken, of in ieder geval om de schade te beperken). De minder controleerbare situaties riepen vooral verdriet op (een emotie die gericht is op de verwerking van het verlies, acceptatie van de negatieve uitkomst). Vervolgens werd kinderen gevraagd of zij iets zouden kunnen doen om zich minder verdrietig of boos te voelen. In de gewone ontwikkeling zien we dat kinderen al vroeg beginnen met allerlei probleem oplossende strategieën. Zo kun je bedenken een nieuwe tekening te maken als een ander kind jouw tekening die net klaar is, kapot heeft gemaakt. Dit geldt vooral voor de meer controleerbare situaties, maar voor de minder controleerbare situaties lukt dat vaak niet. Verhuist je beste vriendje naar een andere stad, dan valt daar weinig aan op te lossen.

# INZICHT IN DE EIGEN EMOTIES BIJ DOVE KINDEREN

Dan is het belangrijk om zogenaamde “mentale” strategieën te gebruiken, bijvoorbeeld door er niet meer aan te denken, of door te relativiseren. Deze mentale strategieën komen in de gewone ontwikkeling pas later, zo rond het tiende jaar. Bij de horende kinderen zagen we inderdaad meer probleem oplossende strategieën in de meer controleerbare situaties, in vergelijking met de minder controleerbare situaties. Deze strategie werd door dove kinderen nauwelijks genoemd, ongeacht de controleerbaarheid van de situatie. Maar het opvallendst was wel dat dove kinderen vaak überhaupt geen antwoord wisten op deze vraag en niet konden bedenken wat zij zouden kunnen doen om zich beter te voelen. Desalniettemin was er bij beide groepen wel een afname van de intensiteit van de negatieve emotie, maar – niet verwonderlijk gezien het gegeven dat dove kinderen minder strategieën konden bedenken om zich beter te voelen – deze afname was het sterkst bij horende kinderen. Hierbij moet worden opgemerkt dat de vraag naar intensiteit niet kon worden gesteld aan kinderen die geen strategie hadden kunnen bedenken. In dat geval er werd vanuit gegaan dat de intensiteit gelijk zou blijven.

## Discussie

### De eerste emotie identificatie

Wat we al vonden in eerdere onderzoeken kwam weer naar voren: dove kinderen zijn prima in staat om de eigen emoties te benoemen en kunnen deze ook goed terugvoeren naar een mogelijke emotie-opwekkende situatie die ze hebben meegemaakt. Als het gaat om positieve en negatieve emoties simultaan, ook dan laten dove kinderen zien dat zij begrijpen dat sommige situaties zowel leuke als minder leuke elementen kunnen bevatten en dat daar dan verschillende emoties het gevolg van kunnen zijn.

### Verdere analyse...

Echter, het inzicht in emoties lijkt te gaan haperen bij dove kinderen na die eerste analyse en die eerste emotie-identificatie. Het vermogen om meerdere negatieve emoties ten aanzien van één en dezelfde situatie te kunnen onderkennen, vergt meer dan even een snelle analyse van “positief” of “negatief”, maar vraagt dat de persoon in kwestie gedegen nadenkt over de exacte elementen die aanleiding gaven tot een negatieve beleving. De algemene analyse “Ik voel me slecht” is minder gedifferentieerd dan “Ik voel me boos en verdrietig”, omdat boosheid misschien gerelateerd is aan het niet nakomen van een afspraak, en verdriet aan de mogelijkheid dat de vriendschap op zijn einde loopt. Met andere

woorden, verschillende elementen in de situatie kunnen verschillende emoties oproepen. Die meer gedifferentieerde analyse is de voorwaarde voor een belangrijke volgende stap: hoe lossen we dit conflict op (zie Rieffe & Meerum Terwogt, 2006 voor een onderzoek waaruit blijkt dat dove kinderen minder vaak dan horende kinderen een empathische reactie denken op te roepen in een conflictsituatie met een leeftijdsgenootje); en hoe ga ik om met deze negatieve emotie. Dit zou kunnen verklaren waarom dove kinderen ook in het huidige onderzoek minder vaak een probleemoplossende strategie kunnen bedenken als ze wordt gevraagd hoe ze zich minder boos of verdrietig zouden kunnen voelen.

### Verder onderzoek

Kortom, de resultaten van dit onderzoek duiden op beperkingen in de emotie-identificatie bij dove kinderen, waarbij een geringe emotie-communicatie met de horende omgeving waarschijnlijk een essentiële rol speelt (Rieffe, 2002). Echter, het is natuurlijk mogelijk dat we deze uitkomsten hebben gevonden omdat dove kinderen het moeilijker vinden met een interviewer over de eigen emoties te praten. Dat zien we echter niet terug in andere onderzoeken, waarbij herhaaldelijk is gebleken dat dove kinderen juist meer vertellen en langer praten dan hun horende leeftijdsgenootjes als ze door een inter-







viewer wordt gevraagd naar emoties (Rieffe & Meerum Terwogt, 2000). Daarnaast moet worden opgemerkt dat we in het hier beschreven onderzoek alleen nog maar hebben gekeken naar de basisemoties, blij, boos, bang en verdrietig, en dat we bovenstaande uitspraken niet kunnen generaliseren naar meer complexe emoties, zoals jaloezie of trots. Bijvoorbeeld, de vraag in hoeverre dove kinderen inzicht hebben in sociale emoties zoals schuld en schaamte, die aangeven dat het individu de heersende groepsnormen en waarden onderschrijft en naleeft, is tot op heden niet onderzocht. Ook rijst de vraag in hoeverre de hier gevonden resultaten een negatieve impact hebben op de latere ontwikkeling van dove kinderen, of gaat het hier om een tijdelijke achterstand die dove kinderen bijvoorbeeld tijdens de puberteit wel weer inlopen? Deze en andere vragen zullen de komende jaren aan Leiden Universiteit, sectie Ontwikkelingspsychologie, worden onderzocht in een longitudinale studie naar de sociale en emotionele ontwikkeling bij dove en horende kinderen. Hierbij zal de aandacht ook uitgaan naar het effect van het sociaal en emotioneel functioneren bij dove kinderen op de ontwikkeling van psychopathologie (symptomen van depressie en/of angststoornissen, maar bijvoorbeeld ook van externaliserende gedragsproblemen). Wij hopen u hier in de toekomst meer over te kunnen vertellen. Beter inzicht in hoe de verschillende bouwstenen van het sociaal en emotioneel functioneren

met elkaar samenhangen en in welke mate deze bouwstenen bijdragen aan een gezonde, adaptieve ontwikkeling van het dove kind vergroten onze kennis ten aanzien van deze specifieke populatie. Daarnaast kan dit inzicht professionals helpen en ondersteunen in hun begeleiding en (waar nodig) behandeling van deze speciale groep.

#### Correspondentie:

C. Rieffe, Sectie O&O, FSW, Universiteit Leiden, PB 9555, 2300 RB Leiden.

Email: CRieffe@fsw.leidenuniv.nl

Een literatuurlijst is opvraagbaar bij de redactie en te downloaden van de website [www.siméa.nl/vhz](http://www.siméa.nl/vhz)

#### Over de auteurs

Carolien Rieffe, universitair hoofddocent Universiteit Leiden, sectie Ontwikkelingspsychologie. Onderzoek naar emotionele ontwikkeling bij kinderen van 1 tot 15, met speciale aandacht voor kinderen met een atypische ontwikkeling  
Maartje Kouwenberg, Promovenda Sectie Ontwikkelingspsychologie, Universiteit Leiden  
Ilona Scheper, sociotherapeut bij Curium, centrum voor kinder- en jeugdpsychiatrie, Oegstgeest

Cootje Smit, orthopedagoog, teamleider professionele ondersteuning,

Koninklijke Effatha Guyot Groep, Zoetermeer

Karin Wiefferink, neerlandicus/onderwijskundige; senior-onderzoeker bij de NSDSK